

LANGUAGE ISSUE IN ANCIENT GEORGIAN LITERATURE

ენის საკითხი ძველ ქართულ მწერლობაში¹

Mzia Surguladze

Doctor of Historical Sciences

K. Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts

Head of Source Studies and Diplomacy Department, Chief Researcher

M. Aleksidze 1/3, Tbilisi, Georgia.

593286016, mziasurguladze@gmail.com

ORCID:0000-0002-7361-0630

Abstract

The article discusses the information in Georgian literature of the Middle Ages about the Georgian language as the clearest sign of the pre-modern unity of the Georgian people. Their analysis provides an opportunity to find out how Georgian authors perceived the social phenomenon of language and what functions they assigned to it in different historical eras. According to this criterion, three chronological periods are distinguished in the article: pre-Christian (III c. BC – IV c. AD), early Christian (IV – X c.) and Byzantine (the second half of the X c. – XI c.).

The notes, discussed in accordance with the mentioned periods are picked out from the earliest layers of "Life of Kartli", hagiographic work of the X century "Grigol Khandztelis Tskhovreba" ("Life of Grigol Khandzteli") and colophons of Georgian manuscripts of the 10th-11th centuries.

The obtained information about the functions of the Georgian language gives such a picture according to the periods: 1. In the multi-ethnic Kartli of the pagan epoch, King Parnavaz recognized the dominance of the Georgian language; he created Georgian writing system and literacy (mythological model of the creation of the state); knowledge of the Georgian language was mandatory for the king, if he belonged to a foreign dynasty. 2. As a result of adoption and wide spread of Christianity, the Georgian language became a religious (and at the same time literary) language. Regular church practice had a great impact on the Georgian folk language - on its "Christianization." During this period, the content of the notion of "a Georgian" is being brought closer to the concept of "a Christian." 3. From the second half of the X century through the whole XI century, church literature previously translated into Georgian is being revised in relation to the Greek texts; The works of authors and genres unknown till that time to Georgian readers are translated, the translation method is improved, theological and philosophical terminology is developed, new notions-terms are formed based on the Georgian language.

The article shows the accompanying historical circumstances, the combination of which in certain social groups, mainly educated monks and clerics and political circles close to them, was leading to greater sensitivity to language, its perception as a tool for broad public and state tasks, assigning it new functions and making relevant practical decisions.

Keywords: Middle Ages; Christian East; Georgian Literature; Greek Language; Georgian Translation; Constantinople Ethnocentrism; Language Function; Language Identity.

¹ სტატია შესრულებულია შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტების კონკურსში გამარჯვებული პროექტის - "საქართველო და ბიზანტიური თანამეგობრობა: პოლიტიკა, კულტურა და იდენტობა იმპერიის საზღვრებზე (XI საუკუნე)" ფარგლებში (NFR-19-225)

მზია სურგულაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

კ.კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

წყაროთმცოდნეობისა და დიპლომატიკის განყოფილების უფროსი,

მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

საქართველო, ქ. თბილისი, მ. ალექსიძის 1/3

593286016, mziasurguladze@gmail.com

ORCID:0000-0002-7361-0630

აბსტრაქტი

სტატიაში განხილულია ქართული ენის, როგორც ქართველი ხალხის პრემოდერნული ერთობის ყველაზე მკაფიო ნიშნის შესახებ არსებული ცნობები შუა საუკუნეების ქართულ მწერლობაში. მათი ანალიზი შესაძლებლობას იძლევა გავარკვიოთ, რამდენად აღიქვამდნენ ენის საზოგადოებრივ ფენომენს ქართველი ავტორები და რა ფუნქციებს ანიჭებდნენ მას სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში. ამ კრიტერიუმითაა სტატიაში გამოყოფილი სამი ქრონოლოგიური პერიოდი: წინარექრისტიანული (ძვ.წ. III- ახ.წ. IV სს.), ადრექრისტიანული (IV-X სს.) და ბიზანტიური (X ს-ის მეორე ნახ.-XI ს.). აღნიშნული პერიოდების ცნობები ამოკრეფილია „ქართლის ცხოვრების“ ყველაზე ადრეული პლასტებიდან, X საუკუნის აგიოგრაფიული თხზულებიდან „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება“ და X-XI საუკუნეების ქართულ ხელნაწერთა კოლოფონებიდან. ქართული ენის ფუნქციების შესახებ მოპოვებული ცნობები ასეთ სურათს იძლევა პერიოდების შესაბამისად: 1. წარმათული ეპოქის მულტიეთნიკურ ქართლში ფარნავაზ მეფემ აღიარა ქართული ენის დომინანტობა; შექმნა ქართული დამწერლობა და მწიგნობრობა (სახელმწიფოს შექმნის მითოლოგიური მოდეელი); ქართული ენის ცოდნა სავალდებულოდ ცხადდებოდა მეფისათვის, იმ შემთხვევაში, როცა იგი უცხო დინასტიის ეკუთვნოდა. 2. ქრისტიანობის მიღებისა და ფართოდ გავრცელების შედეგად ქართული ენა იქცა ღვთისმასახურების (და იმავდროულად სალიტერატურო) ენად. რეგულარულმა საეკლესიო პრაქტიკამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა ქართულ ხალხურ ენაზეც – მის „ქრისტიანიზაციაზე.“ ამ პერიოდში მიმდინარეობს ცნება „ქართველის“ შინაარსობრივი დაახლოება ცნებასთან „ქრისტიანი.“ 3. X საუკუნის მეორე ნახევრიდან მთელი XI საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობს ქართულ ენაზე ადრე თარგმნილი საეკლესიო ლიტერატურის რევიზია ბერძნულ დედნებთან მიმართებით; ითარგმნება ქართველი მკითხველისათვის ამ დრომდე უცნობი ავტორებისა და უცნობი ჟანრების თხზულებები, იხვეწება მთარგმნელობითი მეთოდი, მუშავდება საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ტერმინოლოგია, ქართული ენის საფუძველზე ყალიბდება ახალი ცნება-ტერმინები. სტატიაში ნაჩვენებია თანმხლები ისტორიული გარემოებები, რომელთა ერთობლიობა გარკვეულ საზოგადოებრივ ჯგუფებში, უპირატესად სწავლულ ბერმონაზონთა და მათთან დაახლოებულ პოლიტიკურ წრეებში, განაპირობებდა მეტ მგრძნობელობას ენის მიმართ, მის აღქმას ფართო საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი ამოცანების ინსტრუმენტად, მისთვის ახალი ფუნქციების მინიჭებას და შესაბამისი გადაწყვეტილებების მიღებას.

საკვანძო სიტყვები: შუა საუკუნეები; ქრისტიანული აღმოსავლეთი; ქართული მწერლობა; ბერძნული ენა; ქართული თარგმანი; კონსტანტინოპოლური ეთნოცენტრიზმი; ენის ფუნქცია; ენობრივი იდენტობა.

შესავალი

ქართული ენის, როგორც ქართველი ხალხის პრემოდერნული ერთობის ერთ-ერთი ფუძემდებლური მახასიათებლის კვლევა მისი საზოგადოებრივი როლისა და ფუნქციების თვალსაზრისით, შედარებით ახალი მიმართულებაა. მისი მიზანია შეისწავლოს, როდის და რა გარემოებათა გავლენით აღიქვამდნენ ცალკეული საზოგადოებრივი ჯგუფები საკუთარ ენას ეთნიკური, კულტურული, რელიგიური თუ სახელმწიფოებრივი იდენტობების მთავარ მარკერად, რამდენად აკისრებდნენ მას ახალ ფუნქციებს და რამდენად შეესაბამებოდა ეს ფუნქციები დროის მოთხოვნებს. ცალკეული დაკვირვებები ამ მიმართულებით რასაკვირველია, არაერთ ნაშრომში მოიპოვება, მაგრამ ამჯერად გამოვყოფთ სპეციალურად ამ რიგის საკითხებისადმი მიძღვნილ რამდენიმე გამოკვლევას: Язык – ключ к пониманию средневековой картины мира – მასში ძველი ქართული აგიოგრაფილი ტექსტების მიხედვით გამოვლენილია ქართველი ხალხის მსოფლადქმისა და ღირებულებათა სისტემის საფუძვლები (Вачнадзе 1995: LVI, Byzantino-Slavica); ნაშრომში „ქრისტიანობა და პოლიტიკა“ ფართო ისტორიულ-რეგიონალურ ჭრილში განხილულია ქართული ენის ადგილი და როლი ქრისტიანობის გავრცელების ადრინდელ (IV-V სს) ეტაპზე – მისი განსხვავებული ფუნქციები სამისიონერო საქმიანობასა და საეკლესიო პრაქტიკაში (ვაჩნაძე, ჭიჭიშვილი 2008: 101-131); ისტორიული სოციოლინგვისტიკის პოზიციიდან არის გაანალიზებული ადრეულ ქართულ თარგმანებთან დაკავშირებული პრობლემატიკა, X-XI საუკუნეების ქართველი პოლიტიკური და საეკლესიო ელიტების ენობრივი პოლიტიკა და მისი შედეგები (დობორჯგინიძე 2010). ქართული ენას, როგორც ქართული სახელმწიფოებრიობისათვის ისტორიული ბრძოლის უმთავრესი იდეის სიცოცხლისუნარიანობას ქართულ აზროვნებაში შუა საუკუნეებიდან დღემდე, ეხება ზ. ალექსიძე (ალექსიძე 2016: 386-395).

ამ კუთხით ენის ფენომენის განხილვა გულისხმობს სხვადასხვა ისტორიული პერიოდის იმ პოლიტიკური და კულტურული ელიტების განსაზღვრას, რომელთა აღქმაშიც ენა და ენობრივი ერთობა კულტურული იდენტობის აუცილებელ კომპონენტებს წარმოადგენდნენ და სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის უმთავრეს ნიშანთა შორის გაიაზრებოდა. ამ საკითხთა შესახებ ქართულ წყაროებში შემონახული მცირერიცხოვანი, მაგრამ საკმაოდ ტევადი ინფორმაციის ანალიზი შესაძლებლობას იძლევა ჩვენთვის საინტერესო შეხედულებათა განვითარება სამ ქრონოლოგიურ ფაზად წარმოვიდგინოთ: 1. წინარექრისტიანული; 2. ადრექრისტიანული; 3. ბიზანტიური.

სტატიაში გამოყენებული ცნობები, რომლებიც პირდაპირ ან ირიბად ენას გულისხმობენ, ძირითადად ამოკრეფილია „ქართლის ცხოვრებიდან,“ ქართული აგიოგრაფიიდან და ხელნაწერთა მინაწერებიდან.

მეთოდი

წინამდებარე სტატიაში ისტორიულ-შედარებითი მეთოდის, რეტროსპექტული და კონტენტ-ანალიზის საშუალებით განხილულია ის ისტორიული წანამდგვრები, რომელთა ზემოქმედებით შუა საუკუნეების ქართველი სწავლულები აყალიბებდნენ საზოგადოებრივ შეხედულებებს ქართული ენის მნიშვნელობის შესახებ.

შედეგები

X-XI საუკუნეების ქართველ მოღვაწეთა სრულიად გაცნობიერებულმა დამოკიდებულებამ ქართული ენის მიმართ, არსებითად დაასრულა ქართული ენის განვითარების საუკუნოვანი ეტაპი. ეს იყო სრულიად გააზრებული, შეგნებული და თანამიმდევრული საუკუნოვანი პროცესი, მიმართული ქართული ენის ლეგიტიმაციისაკენ. ქართული სალიტერატურო ენა მართლაც იქცა ქართველთა იდენტობის გამომხატველ ინსტრუმენტად და, ამასთანავე, დიდი იმპერიებისაგან მისი

დისტანციების მძლავრ ფაქტორად. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, შუა საუკუნეების ქართულმა სალიტერატურო ენამ თავად ჩამოაყალიბა ქართველი ხალხის კულტურული კონსტიტუცია და საზოგადოებრივი სტერეოტიპები, რომელთა ინერცია ქართულ კულტურაში მთელი გახანგრძლივებული შუა საუკუნეების განმავლობაში იგრძნობოდა.

მსჯელობა

I. წინარეკრისტიანული პერიოდი. ძვ.წ. III- ახ.წ. IV სს.

„ქართლის ცხოვრების“ ყველაზე ადრეულ შრეებში, რომლებიც „მეფეთა ცხოვრების“ სახელწოდებით არის გაერთიანებული, ენა ორჯერ მოიხსენიება სიტუაციურად განსხვავებულ კონტექსტებში. პირველად მას ვხვდებით „ფარნავაზის ცხოვრებაში“, მისი მეფობის შემაჯამებელ დასკვნაში: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი, ამან განავრცო ენა ქართული, და არღარა იზრახებოდა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა. და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 26; Thomson 1996: 37-38).

„ფარნავაზის ცხოვრების“ პირველი ნაწილი, სახელდობრ, მისი სიზმარი და გამეფების ამბავი, აგებულია სახელმწიფოს დაფუძნების მითოსურ კონსტრუქტზე (ბარამიძე 1985: 146-151; კიკნაძე 2006: 20-31). „ცხოვრების“ დანარჩენი თხრობა კი თავისი სტრუქტურით და შინაარსით, როგორცაა მაგ., სამეფო კულტისა და მმართველობის შემოღება, საგარეო და საშინაო პოლიტიკური მოვლენები, – ეს უკვე თავისი შინაარსობრივი და ენობრივი კონსტრუქციით ისტორიის გაბმული თხრობაა. სწორედ ამ „ისტორიული ნაწილის“ შემაჯამებელ დასკვნაშია მითითებული ფარნავაზ მეფის მიერ ქართული ენისათვის დომინანტური სტატუსის მინიჭებისა და ქართული მწიგნობრობის შექმნის ამბავი. ამგვარი შემაჯამებელი დასკვნები, საზოგადოდ, „ქართლის ცხოვრებისათვის“ დამახასიათებელი კომპოზიციური ელემენტია. როგორც ცნობილია, ეს დასკვნა ამ ადგილას და ამ სახით ეკუთვნის არა „ფარნავაზის ცხოვრების“ არქეტიპულ ტექსტს, რომელსაც მკვლევარები ქრისტიანულ პერიოდს აკუთვნებენ – იგი შექმნილი ჩანს არაუგვიანეს VI ს-ის პირველი ნახევრისა (ალექსიძე 2010: 283), არამედ „მეფეთა ცხოვრების“ რედაქტორს, ლეონტი მროველს. იმისაგან დამოუკიდებლად, როდინდელია თავად „ფარნავაზის ცხოვრება“, არანაკლებ საინტერესოა სწორედ „ქართლის ცხოვრების“ რედაქტორის მიზანი, როცა იგი ხაზგასმით გამოყოფს ამა თუ იმ ცნობას, მით უმეტეს, ელინისტური პერიოდის ქართლში ქართული დამწერლობის არსებობის შესახებ. აქ მნიშვნელოვანია მისი აზრი, რომ იმდროინდელ ეთნიკურად და კუთხობრივად ჭრელ ქართველთა სამეფოში სწორედ ქართველთა ენა იმჟამად დომინანტი ეთნიკური „ჩვენ-ჯგუფის“ ენა და რომ იგი ქართველთა სამეფოს სუვერენულობის არსებითი ნიშანია.²

ცხადია, ენის ამ ფუნქციას დაუკავშირა რედაქტორმა „მწიგნობრობის შექმნაც.“ ეს კი ნიშნავს ფარნავაზის დროისათვის ისეთი იდეოლოგიური კონსტრუქტის დაშვებას, როგორცაა საერთო ეროვნული ენის არსებობა ან მისი კონსტრუირება რომელიმე ეთნიკური ენის საფუძველზე. ეს პროცესი კი თავისთავად გულიხმობს ენის ლინგვისტურ სტანდარტიზაციას ხელოვნური ჩარევით ან ხანგრძლივი ლიტერატურული შემოქმედებით. ცხადია, ლეონტი მროველისთვის ეს საკითხი ასე რთულად არ იდგა, რადგან მის დროს უკვე არსებობდა ეროვნული ენა, რომელიც მის წარმოდგენაში

² ლეონტი მროველის კონცეპციის მიხედვით, ფარნავაზის მეფობას წინ უძღოდა „უცხო ნათესავის“ და „ბოროტი სჯულის“ ეთნოსების აღრევა, რომელიც ალექსანდრემ „გაწმინდა“, მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ აზონმა ისევ დააბრუნა კერპთმსახურება. აზონის შემდეგ ფარნავაზი იწყებს ეროვნული სახელმწიფოს შენებას, რასთანაც არის დაკავშირებული ქართული ენის განვრცობა და მწიგნობრობის შემოღება.

სახელმწიფოს სუვერენულობის უცილებელი ელემენტი იყო. უკანასკნელ ხანებში „ფარნავაზის ცხოვრებაში“ ლეონტი მრობელის მიერ ენის კომპონენტის შემოტანაზე საინტერესო აზრი გამოთქვა გერმანელმა მეცნიერმა ვ. ბოდერმა. მან იგი ლოგიკურად დაუკავშირა „ქართლის ცხოვრების“ „შესავლის“ ეთნოგენეტიკურ კონცეპციას, ანუ, ე.წ. „კავკასიური პროექტის“ ბიბლიურ მოდელს. ორივე ერთად კი ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების და ეროვნული სუვერენიტეტის მაკონსტრუირებელ ნიშნებად გაიაზრა (ბოდერი 1998: 70-71). ეს მოსაზრება, რასაკვირველია, გასაზიარებელია, მაგრამ მაინც დასაზუსტებელია, რომელ ეპოქას მიესადაგება იგი, რატომ გახდა აქტუალური „ქართლის ცხოვრების“ ბიბლიურ შესავალთან ქართული ენის საკითხის მიხედვით. თუ რა პრობლემატიკას შეიძლება გამოეწვია ქართული ენის შესახებ რედაქტორული ჩანართის შეტანა „ფარნავაზის ცხოვრებაში,“ ამის შესახებ ცოტა ქვემოთ ვისაუბრებთ.

მეორე ეპიზოდი, რომელშიც კვლავ ენის ფუნქციაზეა მინიშნება, შეეხება მირიან მეფის გამეფებას. ეს ეპიზოდი ერთ-ერთია იმ ეპიზოდთა შორის, რომელშიც ლაპარაკია ფარნავაზიანთა დინასტიური წყვეტის გამო მათი ჩანაცვლებისათვის დაშვებულ პირობებზე. მირიან მეფეს, რომელიც სასანიანთა უფლისწული იყო, ქართლის არისტოკრატამ მოსთხოვა მამათა „სჯულის“ აღიარება, წინაპართა საფლავების პატივისცემა და ქართული ენის დაუფლება. მირიანმა ყველა ეს პირობა შეასრულა: „და აღიზარდა მირიან მსახურებასა მას შინა შვიდთა მას კერპთასა და ცეცხლისასა, ხოლო შეიყურანა ქართველნი, და დაივიწყა ენა სპარსული და ისწავა ენა ქართული. და ჰმატა შემკობა კერპთა და ბომონთა, კეთილად იპყრნა ქურუმნი კერპთანი და ყოველთა მეფეთა ქართლისათა უმეტეს აღასრულებდა მსახურებასა მათ კერპთასა, და შეამკო საფლავი ფარნავაზისა“ (ყაუხჩიშვილი 1955: 65). ამ პასაჟით ლეონტი მოველმა გადმოსცა ქრისტიანობამდელი ქართლის ეროვნულ-კულტურული შინაარსი (ბერძენიშვილი 1990: 377-378), რომელიც ადგილობრივი ხალხის სახელმწიფოებრივ და სარწმუნოებრივ ტრადიციებთან ერთად მოიცავდა ქართული ენის უცილობელ ცოდნას. მაგრამ ვინ აყენებს ამ პირობებს? ესაა ადგილობრივი არისტოკრატია, – ქართლის საზოგადოების ყველაზე წარჩინებული ნაწილი („მეფეთა ნათესავნი“) და ასევე, მაღალი სტატუსის მქონე თავისუფალ მოქალაქეთა ზედაფენა, „მკვიდრნი“ (ვახტანგ გორგასლის დროიდან მეფის ვასალი ფეოდალები), რომელიც მირიანის დროს (IV ს. პირველი ნახევარი) ქართლის მეფეთა მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენდა (პატარიძე 2009: 33-34). სწორედ საზოგადოების ეს ნაწილებია ქართული ენისა და სახელმწიფოებრივი იდენტობის, აგრეთვე მის ზემოხსენებულ მახასიათებელთა დამცველი. ამრიგად, „ქართლის ცხოვრების“ კონცეპციით, წარმართულ ქართლში ქართული ენის სახელმწიფოებრივი ენის ფუნქციით გამოყენებას ხანგრძლივი ტრადიცია ჰქონდა. იმდროინდელი საზოგადოებრივი ელიტის აღქმაში იგი იყო სახელმწიფოებრივი სუვერენულობის არსებითი ნიშანი და მათ ლოიალურობას ახალი მეფისადმი (დინასტიური წყვეტის შემთხვევებში) ადგილობრივი ენის ცოდნა განსაზღვრავდა.

ენის ფუნქციური გამოყენების სფეროების გაფართოების ახალი, განსაკუთრებული ეტაპი საქართველოში იწყება IV საუკუნოდან, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ.

II. ადრექრისტიანული IV-X სს.

ქრისტიანული აღმოსავლეთი, რომლის კულტურულ წრეს აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლის სამეფო) მიეკუთვნებოდა, განსხვავებით ქრისტიანული დასავლეთისაგან, ყალიბდებოდა, როგორც მრავალენოვანი ქრისტიანული სამყარო. ამ სამყაროს მრავალენოვანება, განაპირობეს, უპირველესად, სირია-პალესტინისა და ეგვიპტის უძველესი მწიგნობრული ტრადიციების მქონე ხალხებმა (სირიელები, კოპტები), რომელთათვისაც უცხო იყო ტრილინგვისტური თეორიული კონცეპტი, მაგრამ

ამ გარემოებაზე არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა თავად რომის იმპერიის კომპრომისულ პოლიტიკას რეგიონის მიმართ.

ეს პოლიტიკა შედარებით ნაკლები სამწერლობო ტრადიციის ადგილობრივ ხალხებსაც უქმნიდა პერსპექტივას საეკლესიო ინსტიტუტების ჩამოყალიბებისა და წმინდა წერილის თარგმანთა მომზადების შემდეგ საკუთარ ენებზე ადესრულებინათ საეკლესიო ღვთისმსახურება. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ და „ქართლის ცხოვრების“ თანახმად, მცხეთის პირველი ეპისკოპოსები (IV-V ს-ის პირველი ნახ.) ბერძნები და, შესაძლოა, სირიელებიც იყვნენ, ამავე დროს გვაქვს ცნობები, რომ V საუკუნეში ქართულ ენაზე არსებობდა ფსალმუნის და საღვთისმსახურო კრებულები (აგიოგრაფიული კრებული, მრავალთავი). უნდა ვიფიქროთ, რომ V-VI საუკუნეებში, სასანურ ირანთან მუდმივი დაპირისპირების ფონზე, კონსტანტინოპოლისათვის პრაგმატულად ხელსაყრელი იყო კავკასიის ქვეყნებში ქრისტიანული ღვთისმსახურებისა და მწიგნობრული კულტურის განვითარება მშობლიურ ენებზე, – ეს მას მეტ შესაძლებლობას აძლევდა, საჭიროების შემთხვევაში, დაებალანსებინა ამ ხალხებზე სპარსული ზოროასტრიზმის ზეგავლენა. საბოლოო ჯამში, ბიზანტიური პოლიტიკის მოქნილობამ ქრისტიანული აღმოსავლეთისა და კავკასიის ქვეყნების მიმართ გააჩინა ქრისტიანული ეკლესიის უნივერსალისტური იდეის განხორციელების შესაძლებლობა (როგორც ეს არსებობდა მოციქულთა ხანაში (საქმე, 2: 1-4; პავლე, ფილიპელთა მიმართ: 2, 11). კონსტანტინოპოლის ამგვარმა პოლიტიკამ ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა და კავკასიის ხალხებში ქრისტიანული ზენაციონალიზმის კონცეპტის რეალიზაციას შეუწყო ხელი, რამაც ამ ხალხებში შეუქცევადი კულტურული პროცესები გამოიწვია.

ამრიგად, ქრისტიანული ეპოქის დადგომამ და რელიგიური ზენაციონალიზმის კონცეპტის ცხოველმყოფელობამ ქრისტიანულ აღმოსავლეთსა და კავკასიის ხალხებში (განსხვავებით ქრისტიანული დასავლეთისაგან), უდიდესი მნიშვნელობის კულტურული პროცესები გამოიწვია. უპირველესად ეს იყო ადგილობრივ ენათა ფუნქციური თანასწორობის აღიარება,³ რასაც შედეგად მოჰყვა ადგილობრივი ხალხური ენებისათვის დამწერლობების შექმნა. წმ. წერილის წიგნების თარგმნა და თანდათანობით მთარგმნელობითი საქმიანობის ფართოდ გაშლა, რამაც შედეგად მოიტანა ენების სტანდარტიზაციის პროცესი. ასე დაიწყო „ენათა ქრისტიანიზაცია“, რომელმაც ერთდროულად გამოიწვია ქრისტიანული მწერლობის ნათარგმნი ნიმუშების გამრავლება და მათი მიბაძვით ორიგინალური მწერლობის განვითარება. დ. ლიხაჩოვის შეფასებით, სწორედ თარგმანის საფუძველზე შეიქმნა შუა საუკუნეებში საერთაშორისო ლიტერატურული ფონდი, როგორც განვითარებადი მთლიანობა (Лихачев 1973: 20-22). ამგვარი ფონდის წარმოქმნამ, მეტად, ვიდრე პოლიტიკურმა ფაქტორებმა, განსაზღვრა ქრისტიანული აღმოსავლეთის ოიკუმენური ერთობა.

ახლა მოკლედ შევეხოთ ამ საყოველთაოდ ცნობილი პროცესის სოციოლოგიურ მხარეს – საზოგადოებრივ ცნობიერებასა და ყოფაზე ყველაზე ფართო, მასობრივი მასშტაბის ცვლილებები მოახდინა საეკლესიო პრაქტიკამ, რომელიც რეგულარულად განმეორებადი ლიტურჯიის ენით მორწმუნე მრევლს მშობლიურ ენაზე აზიარებდა ქრისტიანული სარწმუნოების არსს – წმ. ტექსტების, რიტუალების, დღესასწაულების, წმ. საიდუმლოთა აღსრულებით დროულ და სივრცულ განზომილებებში განაცდევინებდა ადამიანებს მიმართებას საკრალურსა და პროფანულს შორის; განუსაზღვრავდა ყოფითი დროის ორგანიზების წესებს, განუმარტავდა ქრისტიანულ საიდუმლოთა სიმბოლიზმს

³ ამავე კონცეპტის გამოხატულებად მიიჩნევენ მკვლევარები ქრისტიანულ აღმოსავლეთში, მათ შორის საქართველოში, არსებულ ლიტერატურულ ტრადიციას, რომლის თანახმად, ერთმანეთის ენების არმცოდნე ბერებს თავისუფლად შეეძლოთ ერთმანეთთან საუბარი. მათ ესმოდათ „სულის ენა“, რომლითაც ქრისტე ესაუბრებოდა ყოველ მორწმუნეს (დობორჯგინიძე 2010: 35-37, სქ.91).

(ნათლობა, ქორწინება, აღსარება, გარდაცვალება და ა.შ.). ამრიგად, ეკლესია მთლიანად ახალი რიტმით და შინაარსით ავსებდა როგორც ცალკეული ადამიანის, ისე მთლიანად საზოგადოების ყოველდღიურ ყოფას. საეკლესიო პრაქტიკით მიღებული ინფორმაცია, განსაკუთრებით მისი რეგულარულობა, ცხადია, ზემოქმედებდა ადამიანთა ცნობიერების ველზე და დიდ ცვლილებებს იწვევდა მათ ღირებულებით წარმოდგენებში, რაც საბოლოოდ რეალიზდებოდა ცალკეული სოციალური ჯგუფების (მრევლის) ინსტიტუციონალიზაციაში, მათ შორის ტომობრივი და ეთნიკური საზღვრების წაშლასა და სოლიდარობის განცდის გაძლიერებაში. ყოველივე ეს არათუ ასახვას პოულობს სამეტყველო ენაში, არამედ დროთა განმავლობაში თავად ენა ხდება მორწმუნეთა კოლექტივების უმნიშვნელოვანესი მაფორმირებელი ფაქტორი. საზოგადოების ყოფაში ქრისტიანიზაციის შედეგად გამოწვეული ცვლილებები საქართველოში ჯერ კიდევ VI საუკუნეში იმდენად შესამჩნევი ყოფილა, რომ აქ მყოფი პროკოპი კესარიელი თავის შთაბეჭდილებას ასე გადმოსცემს: „ისინი (იბერიელები) ქრისტიანები არიან და სარწმუნოების წესებს ყველა იმათზე უკეთ იცავენ, რომელთაც ჩვენ ვიცნობთ“ (პროკოპი კესარიელი 1965: 48). მაგრამ ეს შთაბეჭდილება, როგორც ჩანს, შეეხება ბარის მოსახლეობას, რადგან სწორედ ამ საუკუნეში აღმოსავლეთ საქართველოს მთის მოსახლეობაში ე.წ. სირიელი მამები აგრძელებენ მისიონერობას.

V-X საუკუნეების საქართველოში, გარდა საკუთრივ ლიტურგიკული წიგნებისა, მუდმივად მიმდინარეობდა სხვადასხვა ჟანრის (აგიოგრაფია, ასკეტიკა, ჰიმნოგრაფია, ჰომილეტიკა) საეკლესიო ლიტერატურის თარგმნა, რომლებითაც მუდმივად საზრდოობდა საეკლესიო პრაქტიკა. თარგმანის საფუძველზე ყალიბდებოდა საერთო ეროვნული ენა, რომელიც საეკლესიო პრაქტიკით ვრცელდებოდა ყოველ ეთნოგრაფიულად განსხვავებულ რეგიონში. გარდა თარგმნილი ლიტერატურისა, ქართველ მორწმუნეს ეროვნულ ენაზე მიეწოდებოდა და საერთო ქრისტიანულ სააზროვნო სივრცესთან აკავშირებდა ბერძნულ მოდელებზე დამყარებული ორიგინალური ისტორიოგრაფიის, აგიოგრაფიის და ჰიმნოგრაფიის ნიმუშები. სწორედ ამ ნიმუშებში ფიქსირდება უდიდესი ცვლილებები ქართველთა წარმოდგენებში ეთნიკური და სარწმუნოებრივი საზღვრების შესახებ: „ქართველობის“ ცნება სარწმუნოებრივი შინაარსით ივსება და ცალკეულ შემთხვევებში ფარავს ეთნიკურობის ცნებას. ამგვარად გაფართოებული ეთნო-სარწმუნოებრივი იდენტობის საფუძველი ისევე ქართული ენა აღმოჩნდა, რადგან ამ ენის მატარებელნი იყვნენ უცხო ეთნოსის ის წარმომადგენლებიც, რომლებმაც აქ, ქართულ მიწაზე ნებაყოფლობით მიიღეს მოწამეობრივი ღვაწლი და ამავე ენაზე აღიწერა მათი მარტვილობები (ევსტათი მცხეთელი, შუმანიკი, აზო თბილელი).

X-XI საუკუნეებში ცნებაში „ქართველი“ მრავალგზის ფიქსირდება ეთნიკურ (ტომობრივ) საზღვრებზე ზეაღმატებული მნიშვნელობა – ქართულ სატომო სახელთა გვერდით, მათ განსამარტავად ხშირად გამოიყენება გამოთქმა: „ნათესავით ქართველი“. მაგ. წმ. ილარიონი იყო ნათესავით ქართველი, მაგრამ წარმოშობით – „კერძოთა კახეთისათა“ (ილარიონ ქართველის ცხოვრება 1967: 19); ესე უძლეველნი მოწამენი დავით და კოსტანტინე წამება იყვნენ ნათესავით ქართველნი, „სანახებისაგან არგუეთისა“ (დავით და კოსტანტინეს წამება 1971: 251); X საუკუნის განთქმული ჰიმნოგრაფის, იოანე მინჩხის საგალობლების სათაურად მიწერლია: „თქუმულნი ნეტარისა მინჩხისა ქართველისანი“ (ინგოროყვა 1954: 666, 670-671); სტეფანე სანანოისძე ჭყონდიდელიც არის ნათესავით ქართველი (კეკელიძე 1980: გვ.179); „ესე ნეტარი მამაი ჩუენი იოვანე ათონელი „იყო ნათესავით ქართველი, ...საჩინოდ მთავართა შორის დავით კურაპალატისათა“ (გიორგი მთაწმინდელი 1967: გვ.42; Grdzelidze, 2009:55); „ესე მამაი ჩუენი გიორგი ათონელი „იყო ნათესავით ქართველი... ხოლო მამის-მამეულად .... ქუეყანისა, რომელსა სამცხე ეწოდების“ (გიორგი მცირე 1967: 109-110; Grdzelidze, 2009:102).

ამგვარი ენობრივი მასალა ერთ უმნიშვნელოვანეს გარემოებას ამტკიცებს: ადრეული შუა საუკუნეების დასასრულს ქართულ იდენტობაში შიდა კუთხობრივი საზღვრები კულტურულად გადალახულია. ამასთანავე, ქართველების ქვეყანა, იოანე საბანისძის განსაზღვრება რომ მოვიშველიოთ, ქართველთა ცნობიერებაში ქრისტიანული ოიკუმენეს ნაწილად – „ყურედ“ – არის აღქმული (იოანე საბანისძე 1963: 49). ეს უკვე მართლაც ოიკუმენური მასშტაბი ქართულ აზროვნებაში ეროვნული იდენტობის იმ სპეციფიკურ შინაარსზე მიუთითებს, რომელშიც თანაარსებობს ეროვნულიც და საყოველთაოც. ამგვარი აღქმები უფრო მკაფიო კონტურებს შეიძენს მომდევნო საუკუნეებში. სწორედ ამგვარი აღქმა უდევს საფუძვლად X საუკუნის ავტორის, გიორგი მერჩულეს, ცნობილ გამოთქმას, რომელსაც შეიძლება პრემოდერნული იდენტობის ფორმულაც ვუწოდოთ: „ქართლად ფრიადი ქუეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი აღესრულების, ხოლო “კვრიელესონი“ ბერძულად ითქუმის, რომელ არს ქართულად: “უფალო, წყალობა ყავ“ (გიორგი მერჩულე 1963: 290).

ამ განსაზღვრებაში შეჯამებულია სხვადასხვა ტექსტში გაფანტული ინფორმაცია, რომ ქართული ენა არა მარტო ქრისტიანული ლიტურგიის ენაა, არამედ ეროვნული ენაცაა, რომელიც ადუღაბებდა საქართველოს „ფრიად ქვეყნებში“ მცხოვრებ სოციალურად, კუთხობრივად და ეთნიკურად განსხვავებულ ერთობებს, მაგრამ, ამასთანავე, იგი ეკუთვნოდა ბიზანტიურ ოიკუმენეს, რასაც ადასტურებს ქართულენოვან ლოცვათა ბოლოს ბერძნულად წარმოთქმული – “კვრიელესონი“.

მაგრამ, მაინც რატომ ვერ მოხერხდა XI საუკუნემდე საერთო ეროვნული ენისა და ეროვნულ-სარწმუნოებრივი იდეოლოგიის მატერიალიზაცია პოლიტიკურ დონეზე? ჩვენ ვიცით, რაოდენ დიდი იმპერიების ფრონტის ხაზად იყო ქცეული ქართლი ადრეულ შუა საუკუნეებში. ვიცით ისიც, რამდენჯერ გადანაწილდა მისი ტერიტორიები მეტოქე იმპერიათა გავლენის ზონებად, რა პირობებში მიმდინარეობდა ადრინდელი ქართლის პოლიტიკური ერთობის ფეოდალურ-წოდებრივი სეგმენტაცია და მისი ტერიტორიის დანაწილება მცირე სამეფო-სამთავროებად; დაბოლოს, ვიცით, რამდენად აფერხებდა დასავლეთ საქართველოში ქართული ენის საყოველთაო გამოყენებას ბერძნულენოვანი ეკლესია. ასეთი პოლიტიკური და სოციალური გარემო, რასაკვირველია, მხოლოდ ხელს უშლიდა ქართული საზოგადოების კონსოლიდაციას, მაგრამ „მოქმედ“ ფაქტორთა შორის ყველაზე ძლიერი მაინც ქართულ ენაზე ორგანიზებული ეკლესია აღმოჩნდა – უმთავრესი მექანიზმი, რითაც მერჩულესეულმა „ფრიადმა ქვეყნებმა“ შეინარჩუნეს ჰომოგენურობა, იყო ქართული რელიგიური კულტურა და სამწერლობო ენა. ეს ენა არ იყო მხოლოდ საეკლესიო წოდების და ფეოდალური არისტოკრატის ენა, საეკლესიო პრაქტიკის წყალობით იგი მთელი ქართველი ხალხის ეროვნული ენად იქცა.

X საუკუნეში, მანამ, სანამ საქართველოს პოლიტიკური ძალები სახელმწიფოებრივ ერთობას მიაღწევდნენ, ენისა და რწმენის გაუნუყოფლობის იდეა უკვე საზოგადოებრივ კატეგორიად იყო ქცეული. მას, როგორც ერთ-ერთ იდეოლოგიურ კონსტრუქტს, ემყარებოდა სამეფო-სამთავროთა ბრძოლა ერთიანი ქართული მონარქიის აღდგენისათვის, რაც დასრულდა X-XI საუკუნეთა მიჯნაზე. მოგვიანებით, ენის ამგვარ იდეოლოგიზირებულ ფუნქციას გამოიყენებს ოფიციალური ქართული ისტორიოგრაფია და ენას ქართული სახელმწიფოს ერთ-ერთ ფუძემდებლურ მახასიათებლად გამოაცხადებს. მაგრამ მანამდე, ახალმა პოლიტიკურმა რეალობამ ქართული ენის წინაშე ახალი პრობლემები გამოამჟღავნა.

III. ბიზანტიური X-XI სს.

ბიზანტინიზმის ტენდენციების შემოჭრა კავკასიის ქვეყნებში IX საუკუნის მიწურულიდან იგრძნობა და X საუკუნეში, მაკედონელ იმპერატორთა პოლიტიკური და კულტურული წარმატებების კვალდაკვალ, შესამჩნევად ძლიერდება. ახლო

აღმოსავლეთში არაბების წინააღმდეგ ბრძოლისას ბიზანტიის პოლიტიკური პოზიციების განმტკიცებაში დიდი იყო ქრისტიანული აღმოსავლეთისა და კავკასიის ქვეყნების ხალხთა წვლილი, რომელთა პოლიტიკური და საეკლესიო ელიტები უფრო ახლო გაეცნენ იმჟამინდელი ბიზანტიის პრიორიტეტებს და მაღალ კულტურას. ამავე პერიოდში ბიზანტიასთან საკონტაქტო ზონებში მოკავშირე ხალხების წარმომადგენლები დიდ სირთულეებს აწყდებიან ბერძნებთან ურთიერთობისას. ამ დროს ძლიერდება ბერძნული ეთნოცენტრიზმი, რომელმაც იმპერიის მკვიდრი სხვა ეთნოსების წარმომადგენელთათვის „რომაელობის“ საზომად ბერძნული ენისა და კულტურის სრულყოფილად ათვისება აქცია. სინამდვილეში ამაში იგულისხმებოდა ინტერნაციონალურ-კოსმოპოლიტიური შინაარსით აღჭურვილი ელინიზმი, მაგრამ ამგვარი ცოდნისაკენ სავალი გზა არაბერძენთათვის არცთუ იოლი, მაგრამ აუცილებლად გასავლელი ჩანდა. ამ მოვლენას ლიტერატურაში უკავშირებენ კონსტანტინე პორფიროგენეტის განახლებულ დოქტრინას ბერძნების „რჩეულობის“ შესახებ, რომლითაც გამსჭვალულია მისი დარიგებები შვილისადმი. ბიზანტიელთა „რჩეულობის“ იდეა, დაფუძნებული რომაულ-ბერძნულ რჩეულობაზე, ააღორძინეს მაკედონელმა იმპერატორებმა. მათგან ყველაზე მკაფიოდ იგი გამოხატა კონსტანტინე პორფიროგენეტმა. მან ერთგვარად შეაჯამა მაკედონელი იმპერატორების პოლიტიკურ-თეოლოგიური ნააზრევი იმპერიის შესახებ და მას უფრო სისტემური სახე მიანიჭა. მისი დოქტრინის თანახმად, იმპერია – ესაა „მსოფლიო ხომალდი“, იმპერატორი – ქრისტე მოციქულთა შორის, – შეუზღუდავი მმართველი, კონსტანტინოპოლი – ღვთისმშობლის წილხვედრი და მსოფლიო დედაქალაქი. ღვთაებრივი იმპერიის სამსახური რომაელი მოქალაქეების ზნეობრივი ვალია, მიუხედავად იმისა, ისინი მმართველებს განეკუთვნებიან თუ ქვეშევრდომებს. კონსტანტინე პორფიროგენეტი „ღვთაებრივი“ იმპერიული წესრიგის შეურყევლად შენარჩუნებისათვის ყველა დაქვემდებარებული ხალხისაგან, განურჩევლად იმისა, წარმართები იქნებოდნენ ისინი თუ ქრისტიანები, მოითხოვდა სრულ მორჩილებას და ერთგვაროვან აზროვნებას. ამისი მიღწევა კი მხოლოდ საერთო ენაზე შეიძლებოდა. (Константин Багрянородный 1989: 53-54; Moravcsik, Jenkins 1967: P. 45,47).

ამგვარად ასაბუთებდა იგი ბიზანტიის უფლებას ემბრძანებლა სხვა ხალხებზე, რასაც ფრანგი მკვლევარი რომაულ „რასიზმს“ უწოდებს (Константин Багрянородный 1989: 33-37; Ahrweiler 1975: 35-36).

ამ დოქტრინის თანახმად, რადგან ჭეშმარიტების წვდომა მხოლოდ წმინდა ენად აღიარებულ ბერძნულ ენაზე იყო შესაძლებელი, ამიტომ „რჩეული ხალხის“ სახელმწიფოებრივი მოვალეობა იყო მისი ორბიტის ქვეშ მოქცეულ ხალხებში (ბარბაროსებში და ნახევრად ბარბაროსებში) იმპერიული წესრიგის დამყარება, რათა დაეცვათ ისინი მათივე დაუხვეწავი ენებიდან მომდინარე მწვალებლობისაგან და დაერწმუნებინათ მართლმადიდებლური სწავლების მისაღებად ბერძნული ენის უალტერნატივობაში.

ამგვარი იმპერიული ამოცანა შედარებით მარტივად წყდებოდა უშუალოდ იმპერიის საზღვრებში მოქცეულ („ბარბაროს“) ხალხებში, მაგრამ იმ ხალხებში, რომლებსაც უკვე ჰქონდათ ხანგრძლივი სამწერლობო ტრადიცია, ბერძნები დიდ წინააღმდეგობას აწყდებოდნენ. ასეთ დროს ბიზანტია აძლიერებდა პოლიტიკურ და კულტურულ ზეწოლას მოკავშირეებზე. ამის ერთ-ერთი გამოხატულება იყო ბერძენთაგან მწვალებლობის ბრალდება და, არაიშვიათად, ბრალდებულთა დევნა. სლავური ანბანის შემქმნელი კონსტანტინე-კირილე შესაძლოა, გამონაკლისიც კი იყო ბერძენთაგან, ვისაც საკუთარი თანამემამულეების ეშინოდა, ერესში არ დაედანაშაულებინათ. ვენეციაში ამ საკითხზე გამართული კამათის დროს, როდესაც მას „სამი წმინდა ენის“ პოზიციებიდან თავს დაესხა გერმანელი სამღვდლოება, მან დაიცვა „სხვა ხალხების“ უფლებები, საკუთარ ენაზე ედიდებინათ ღმერთი. საპასუხოდ მან გამოიყენა ფსალმუნი (149-150),

სადაც ნათქვამია, რომ თავად უფალმა მიანიჭა ყოველ სულიერს უფლება ედიდებინათ იგი, ამავე დროს მოიშველია სახარებისეული ეპიზოდი, სადაც ქრისტე გამოეცხადა თავის მოწაფეებს და უანდერმა „ახალ“ ენებზე ექადაგათ მისი მოძღვრება (მარკოზი, 16:15-17). გარდა ამისა, ოპონენტებს შეახსენა ქრისტიანული აღმოსავლეთის დამწერლობის მქონე ხალხები, მათ შორის, სომხები და ქართველები, რომლებიც საკუთარ ენებზე ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას (Obolensky 1971: 142-143).

ასეთი პრობლემები, ცხადია, ქართველთა წინაშეც იდგა. მათ შორის, სინას მთაზე მოღვაწე ქართველების წინაშეც, რის საპასუხოდაც ჩანს დაწერილი იოვანე-ზოსიმეს „ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ.“ ამ ორიგინალურ ნააზრევში თავს იჩენს „ესქატოლოგიურ ლოგიკაზე“ დაფუძნებული მესიანისტური ნაციონალიზმის „საბუთიანობა,“ რითაც ავტორი ცდილობს გამოხატოს ქართული ენის უპირატესობა ბერძნულ ენაზე.⁴ მაგრამ, თუ ბერძნებთან კამათის ასეთი გზა იოვანე-ზოსიმეს შემთხვევაში, მისი ინდივიდუალური არჩევანი იყო, როგორც, მაგ., ბულგარელი ხრაბრისა (Obolensky 1971: 151-153), ათონის ქართველთა მონასტრის დაარსება – უკვე სწავლულთა და პოლიტიკოსთა ერთობლივი განსჯის ნაყოფს წარმოადგენდა.

ათონიდან იწყება ქართული კულტურის განვითარების ვექტორის გადაყვანა ბიზანტინიზაციის ეტაპზე. ქართველებისათვის, ისევე როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვა ხალხებისათვის, საკუთარი ენების უფლებების დაცვა უკვე საუკუნებით განმტკიცებული კულტურული იდენტობის დაცვას ნიშნავდა, რაც სრულებით არ ეწინააღმდეგებოდა ბერძნულ-ბიზანტიური სწავლულების იდეას, როგორც ცივილიზციურ არჩევანს. ამიტომ არჩიეს ამ ხალხებმა საკუთარი ენების განვითარების გზად უმდიდრეს ბერძნულთან გატოლების პრინციპი, რომელიც მოითხოვდა ხანგრძლივ და მიზანმიმართულ შემოქმედებით შრომას; ამიტომ აღიარეს პირველმა ათონელებმაც ქართული ენის „სიჩრება“ (დობორჯგინიძე 2010: 104-108) და მის დასაძლევად დიდი ძალისხმევას მიმართეს. რომ ეს პროცესი მხოლოდ ბერმონაზონთა სპონტანურ ინიციატივებზე არ იყო დამოკიდებული და შორსმიმავალი პოლიტიკური პროგრამის ნაწილი იყო, ამას საფუძვლიანად ასაბუთებენ ქართველი მკვლევარები, რომლებიც ემყარებიან ქართველი ათონელების „ცხოვრებათა“ ცნობებს და ათონურ ხელნაწერთა კოლოფონებს მონასტრის დაფუძნებაში უმაღლესი პოლიტიკური აქტორების – მეფეებისა და უმაღლესი საეკლესიო და საერო არისტოკრატის რეგულარული ჩართულობის შესახებ (კეკელიძე 1980: 59-65; ლოლაშვილი 1982: 44-45; მეტრეველი 1996: 107-114).

ათონის მწიგნობართა უკვე პირველმა თაობებმა ბიზანტიური ლიტერატურული მასალის შერჩევის პრინციპებითა და მთარგმნელობითი მეთოდების თანდათანობითი დახვეწით შეინარჩუნეს საკუთარი ენობრივი იდენტობა და სათავე დაუდეს მეცნიერულად დაზუსტებულ და სარწმუნოებრივი აზრით კეთილსაიმედო თარგმანს. ათონელთა დაწყებული საქმე კიდევ უფრო მაღალ საფეხურზე აიყვანეს მათმა იდეურმა მემკვიდრეებმა უკვე ანტიოქიის მონასტრებში. სწორედ მათმა დამოკიდებულებამ სათარგმნი მასალისადმი დაასრულა ის დიდი და, შეიძლება ითქვას, უაღრესად გაბედული პროექტი, რომელიც ათონელმა მამებმა დაიწყეს. მათი მეცნიერული თარგმანების და ფილოლოგიური ძიებების შედეგად ქართულ ენაზე გაჩნდა დარგობრივი ლიტერატურა და ცნება-ტერმინები, დამუშავდა ფილოსოფიური, სამართლებრივი და დოგმატური ტექსტები (ოთხმეზური 2011: 7-16).

⁴ ამავე გარემოებებმა გამოიწვია ღვთისმშობლის წილხვდომილობის ბიზანტიური იდეის გადმონერგვა ქართულ ნიადაგზე, რომელიც ათონელთა შემოქმედებაში ქართული ენისადმი ღვთისმშობლის განსაკუთრებული მფარველობის იდეად გარდაიქმნა და შემდგომი განვითარება ჰპოვა XI-XII სს-ის ქართულ მწერლობაში (მახარაშვილი 2009: 209-221; ჭყვიძლე 2012: 151-1660).

ეს იყო ენობრივი ემანსიპაციის თანდათანობითი პროცესი, რომელმაც მართლაც სისტემური ხასიათის ცვლილებები გამოიწვია იმდროინდელ ქართულ ელიტურ საზოგადოებაში. მან აამაღლა „ქართველთა ნათესავის“ განათლების ხარისხი, საზოგადოებაში დაამკვიდრა სწავლულისა და მთარგმნელის, როგორც განმანათლებლის, ახალი პარადიგმული იდეალი, დააკანონა მყარი კრიტერიუმები „ბერძნული სწავლულების“ დაუფლებისათვის და ნიადაგი გამოაცალა ბერძნების გამუდმებულ ბრალდებებს მწვალებლობის შესახებ.

ქართული ენის ფუნქციური შესაძლებლობების გაფართოებამ თვისობრივად შეცვალა საგანმანათლებლო საქმე, რაც მოგვიანებით გამოვლინდა გელათის აკადემიის და, როგორც ჩანს, იყალთოს აკადემიისაც, დაფუძნებაში (ყაუხჩიშვილი 1955: 229-230; ლოლაშვილი 1978: 84-86).

XI საუკუნის ბოლო მეოთხედში ბერძნულიდან ქართულად ითარგმნა დოგმატიკონი, საუკუნის ბოლოს – დიდი სჯულისკანონი. ეს წიგნები საქართველოში დიდი ხნის განმავლობაში გამოიყენებოდა დოგმატიკის საფუძვლებისა და მართლმსაჯულების სისტემის სწავლებისათვის. ამან კი გააჩინა ბიზანტიურ დოგმატიკასა და მართლმსაჯულებაში განსწავლული სამოხელეო აპარატის ჩამოყალიბების შესაძლებლობა, რამაც გადამწყვეტი გავლენა იქონია ახალბედა ქართული მონარქიის გაძლიერების საქმეში. ამანვე შექმნა განათლებული ფეოდალური სამოქალაქო ელიტა⁵ და მოამზადა ბაზა საერო მწერლობის განვითარებისათვის. ქართული ენის ფუნქციათა ამგვარი გაფართოება ფეოდალურ საზოგადოებაში ბუნებრივად იწვევდა მაღალი განათლების სწავლული ელიტის ჩამოყალიბებას, რომელიც ენობრივი დამოუკიდებლობის ახალ სტანდარტს აწესებდა.

დასკვნები:

მიუხედავად ბიზანტიასთან მწვავე სამხედრო-პოლიტიკური დაპირისპირებებისა, ამ დიდი კულტურული პროცესის პოზიტიურ შედეგებს მაინც იმკვიდა XI საუკუნის ქართული საზოგადოება. როგორც ჩანს, სწორედ ამ პროცესის შედეგად იმდროინდელი ელიტების კოლექტიურ ცნობიერებაში გაფართოვდა ენის, როგორც სახელმწიფოებრივობის და კულტურული იდენტობის მატარებელი ფენომენის აღქმა. სწორედ ამგვარი აღქმისა თუ წარმოდგენის გამოძახილი ჩანს „ქართლის ცხოვრებაში“, სადაც მისი რედაქტორი, ლეონტი მროველი, ქართული სახელმწიფოებრივობის ფუძემდებელ ფარნავაზ მეფის სახელმწიფოებრივ ღონისძიებებათა შორის ჩართავს ამბავს ქართული მწიგნობრობის შექმნისა და ქართული ენის დომინანტური მნიშვნელობის შესახებ. აქ რედაქტორს, რასაკვირველია, იდეოლოგიური მოსაზრებით, თავისი დროის ისტორიული და კულტურული კონტექსტი გადააქვს შორეულ წარსულში. ამით იგი ხაზს უსვამს ქართული მწიგნობრული ენის სიმკვლეს, მის ხანგრძლივ ისტორიას და საზოგადოებრივ ღირებულებას. ენის ამგვარი წარმოჩენით ლეონტი მროველი აყალიბებს ახალ და ძლიერ არგუმენტს ახალგაზრდა ქართული მონარქიის სუვერენულობის სასარგებლოდ.

⁵ ცნობილია, რომ ბიზანტიის სამოქალაქო და საეკლესიო მაღალი რანგის მოხელეები (მაგ., ფოტიოსი, ნიკოლოზ მისტიკოსი და სხვ.), რომლებიც თეორიულად აყალიბებდნენ და პრაქტიკულად ახორციელებდნენ ბიზანტიურ პოლიტიკას, ძირითადად მაგნავრის აკადემიის კურსდამთავრებულები იყვნენ.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- ალექსიძე, ზ. (2010). ცხოვრება ფარნავაზისი. *ქრისტიანული კავკასია. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი*. 1. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- ალექსიძე, ზ. (2016). ენა და სახელმწიფო ქართულ მწერლობასა და პოლიტიკაში, *ქრისტიანული კავკასია. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი*. 3. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.
- ბარამიძე, რ. (1985). ცხოვრება ფარნავაზისა. *მნათობი*. N11. თბილისი.
- ბერძენიშვილი, ნ. (1990). *საქართველოს ისტორიის საკითხები*. ტ. VIII. თბილისი: მეცნიერება.
- ბოედერი, ვ. (1998). ენა და ვინაობა ქართველთა ისტორიაში, *ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები*, VII. თბილისი: მეცნიერება.
- გიორგი მერჩულე (1963). გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრება. *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით*. ტ. I. თბილისი: მეცნიერება.
- გიორგი მთაწმინდელი (1967). იოვანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება. *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით*. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება.
- გიორგი მცირე (1967). გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრება. *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით*. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება.
- დავით და კონსტანტინეს წამება (1971). *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის რედაქციით*. ტ. III. თბილისი: მეცნიერება.
- დობორჯგინიძე, ნ. (2007). „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“ ქრისტიანული აღმოსავლეთის სახოტბო პოეზიის კონტექსტში. *სემიოტიკა*. I, თბილისი: ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- დობორჯგინიძე, ნ. (2010). *ენა, იდენტობა და საისტორიო კონცეპტები*. თბილისი: ნეკერი.
- ვაჩნაძე, ნ., ჭეიშვილი, გ. (2008). ქრისტიანობა და ენობრივი პოლიტიკა. *ანალები*. თბილისი: ისტორიის, ეთნოლოგიის, რელიგიის შესწავლისა და პროპაგანდის სამეცნიერო ცენტრი.
- ილარიონ ქართველის ცხოვრება (1967). *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით*. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება.
- ინგოროყვა, პ. (1954). *გიორგი მერჩულე*. თბილისი: საბჭოთა მწერალი.
- იოანე საბანისძე, აბო თბილელის წამება (1963). *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ი. აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით*. ტ. I. თბილისი: მეცნიერება.
- კეკელიძე, კ. (1980). *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*. ტ. I, თბილისი: მეცნიერება.
- კიკნაძე, ზ. (2006). *ქართული ფოლკლორი*. თბილისი: მეცნიერება.
- ლოლაშვილი, ი. (1978). *არსენ იყალთოელი*. თბილისი: მეცნიერება.
- ლოლაშვილი, ი. (1982). *ათონურ ქართულ ხელნაწერთა სიახლენი*. თბილისი: მეცნიერება.
- მახარაშვილი, ს. (2009). იდეა და რწმენა. წმ. ნინო, ჯვარი ვაზისა და საქართველოს ღვთისმშობლისადმი წილხვდომილობის საკითხისათვის. *წმ. ნინოს ცხოვრება და ქართლის ცხოვრება*. თბილისი: ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი.

- მეტრეველი, ე. (1996). იოვანე და ეფთვიმე ათონელებისადმი მიძღვნილი „სამახსოვრო წიგნები“. *ნარკვევები ათონის კულტურულ-საგანმანათლებლო კერის ისტორიიდან*. თბილისი: ნეკერი.
- ოთხმეზური, თ. (2011). *კომენტარული ჟანრი შუა საუკუნეების ქართულ მთრგმნელობით ტრადიციაში*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- პატარიძე, ლ. (2009). *პოლიტიკური და კულტურული იდენტობანი ქართულ ერთობაში: „ქართლის ცხოვრების“ სამყარო*. თბილისი: კავკასიური სახლი.
- პროკოპი კესარიელი (1965). *გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება.
- ყაუხჩიშვილი, ს. (1955). *ქართლის ცხოვრება*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბილისი: სახელგამი.
- ჭყოიძე, ე. (2012). *ქართველთა რჩეულობის იდეა: წარმოშობა და ისტორიული კონტექსტი. პოლიტიკური თეოლოგია მოდერნულობამდე და მოდერნულობის შემდეგ*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- Ahrweiler, P. H. (1975). *L' idéologie politique de L' Empire Byzantin*. Paris: Print Book, French.
- Grdzeldze T. (2009). Georgian monks on Mount Athos, Two Eleventh-Century Lives of the Hehumenoi of Iviron. Translation, notes & introduction by Tamara gRdzeldze. London: Bennet and Bloom.
- Obolensky, D. (1971). *The Byzantine Commonwealth*. New York: Praeger publishers.
- Thomson, R. W. (1996). *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles. The Orignal Georgian Texts and the Arenian Adapatation*. Translated with Introduction and Commentary by R. W. Thomson,. Oxford: Clarendon press.
- Вачнадзе, Н. (1995). Язык – ключ к пониманию средневековой картины мира. *Byzantino-Slavica*. LVI.
- Константин Багрянородный (1989). *Об управлении Империей*, под ред. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева, Москва: Наука.
- Лихачев, Д. (1973). *Развитие Русской литературы X-XVII вв*. Ленинград: Наука.

REFERENCES

- Ahrweiler, P. H. (1975). *L' idéologie politique de L' Empire Byzantin*. Paris: Print Book, French.
- aleksidze, z. (2016). *ena da sakhelmts'ipo kartul mts'erlobasa da p'olit'ik'ashi* [The issue of Language and Statehood in Georgian Literature and Politics of Old Resent Period]. Caucasus Christianus (Historical and Philologian Studies). 3. Tbilisi: Georgian National Centre of Manuscripts.
- aleksidze, z. (2010). *“ts'khovreba parnavazis” (“Life of Parnavaz”), krist'ianuli k'avk'asia* [Christian Caucasus]. 1. Tbilisi: Georgian National Centre of Manuscripts.
- baramidze, r. (1985). *ts'khovreba parnavazisa* [Life of Parnavaz]. Mnatobi. N11. Tbilisi.
- berdenishvili, n. (1990). *sakartvelos ist'oriis sak'itkhebi* [Issues of Georgian History]. VIII. Tbilisi: Metsniereba.
- Boeder, V. (1998). *ena da vinaoba kartvelta ist'oriashi* [Language and Identity in Georgians' History], Issues of the Structure of Kartvelian Languages. VII. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University.
- ch'q'oidze, e. (2012). *kartvelta rcheulobis idea: ts'armoshoba da ist'oriuli k'ont'ekst'i* [The Idea of Georgians' Choseness: Origin and Historical Context]. Political Theology Before Modernity and After Modernity. Tbilisi: Ilia State University.

- Constantine Porphyrogenetus (1967). Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation R.J.H. Jenkins. Washington: District of Columbia. Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University.
- doborjginidze, n. (2007). *“kebai da didbai kartulisa enisai” krist’ianuli aghmosavletis sakhot’bo p’oeziis k’ont’ekst’shi* [“Praise and Exaltation of the Georgian language” in the Context of Christian Oriental Leudatory poetry]. Semiotics. I. Tbilisi: Ilia State University.
- doborjginidze, n. (2010). *ena, ident’oba da saist’orio k’onts’ep’t’ebi* [Language, Identity and Historical Concepts (An attempt to interpret sources of religious historiography)]. Tbilisi: Nekeru.
- giorgi merchule (1963). *grigol khants’telis ts’khovreba* [George Merchule, Life of Grigol of Khandzta]. *dzveli kartuli agiograpiuli lit’erat’uris dzeglebi* [Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature]. ed. by I. Abuladze. I. Tbilisi: Metsniereba.
- giorgi mtats’mindeli (1967). *iovanesa da eptvimes ts’khovreba* [George Mtatsmideli, Life of Iovane and Epthyme]. *dzveli kartuli agiograpiuli lit’erat’uris dzeglebi* [Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature]. ed. by I. Abuladze. II. Tbilisi: Metsniereba.
- Grdzeldidze T. (2009). Georgian monks on Mount Athos, Two Eleventh-Century Lives of the Hehumenoi of Iviron. Translation, notes & introduction by Tamara gRdzeldidze. London: Bennet and Bloom.
- davit da k’onts’ant’ines tsameba* (1971) [Martyrdom of David and Konstantine]. *dzveli kartuli agiograpiuli lit’erat’uris dzeglebi* [Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature]. ed. by I. Abuladze. III. Tbilisi: Metsniereba.
- Ilarion kartvelis ts’khovreba* (1967) [Life of Ilarion Kartveli]. *dzveli kartuli agiograpiuli lit’erat’uris dzeglebi* [Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature]. ed. by I. Abuladze. II. Tbilisi: Metsniereba.
- ingorokva, p’. (1954). *giorgi merchule* [Giorgi Merchule]. Tbilisi: Sabtchota mtserali.
- ioane sabanisidze, *abo tbilelis tsameba* (1963) [Ioane Sabanisidze, Martyrdom of Abo Tbileli]. *dzveli kartuli agiograpiuli lit’erat’uris dzeglebi* [Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature]. ed. by I. Abuladze. I. Tbilisi: Metsniereba.
- kartlis tskhovreba* [Georgian chronicles]. I. (1955). The text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili. Tbilisi: Sakhelgami.
- k’ek’elidze, k’. (1980). *dzveli kartuli lit’erat’uris ist’oria* [History of Ancient Georgian Literature]. I. Tbilisi: Metsniereba.
- k’ik’nadze, z. (2006). *kartuli polk’lori* [Georgian Folklore]. Tbilisi: Metsniereba.
- K’onts’ant’in Bagrjanorodnyi (1989). *Ob up’ravlenii Imp’eriey* [The Governance of the Empire]. eds. G. Litavrina and A.P. Novoselceva, Moscow: Hauka.
- Likhachev, D. (1973). *Razvitie Russkoy literatury X-XVII vv.* [Development of the Russian Literature of X-XVII cc.]. Leningrad.
- lolashvili, i. (1978). *arsen iqaltoeli* [Arsen of Iqalto]. Tbilisi: Metsniereba.
- lolashvili, i. (1982). *atonur kartul khelnats’erta siakhleni* [Novelty of Athonite Georgian Manuscripts]. Tbilisi: Metsniereba.
- makharashvili, s. (2009). *idea da rts’mena. ts’m. nino, jvari vazisa da sakartvelos ghvtsismshoblisadmi ts’ilkhvedrobis sak’itkhisatvis* [Idea and Faith, And on the Issue of Belonging of Georgia to the Mother of God]. The Life of St. Nino and the Life of Kartli. Tbilisi: Institute of Georgian Literature.

- met'reveli, e. (1996). *iovane da eptvime atonelebisadmi midzghvnili "samakhsovro ts'ignebi"* ["Memorial Books" Dedicated to Ioane and Eftvime Athonites], Essays on the History of the Athos Cultural-Educational Center. Tbilisi: Nekeri.
- Obolensky, D. (1971). *The Byzantine Commonwealth*. New York: Praeger publishers.
- otkhmezuri, t. (2011). *k'oment'aruli zhanri shua sauk'uneebis kartul mtargmnelobit t'radits'iashi* [Commentary Genre in the Tradition of Medieval Georgian Translation], Tbilisi: Ilia State University.
- p'at'aridze, l. (2009). *p'olit'ik'uri da k'ult'uruli ident'obani kartul ertobashi: "kartlis ts'khovrebis" samqaro* [Political and Cultural Identities in Georgian Unity of the IV-VIII Centuries: The World of "The Life of Kartli"]. Tbilisi: Caucasian House.
- Procopius of Caesarea (1965). *Georgica, Notes on Byzantine Writers about Georgia*. Texts with Georgian, Texts with Georgian Translation and Explanations by S. Kaukhchishvili, 2, Tbilisi: Metsniereba.
- qaukhchishvili, s. (1955). *kartlis tskhovreba* [Georgian chronicles]. I. The text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili. Tbilisi: Sakhelgami.
- Vachnadze, H. (1995). *Jazyk' – k'lyuch k' p'onimaniju srednevekovoy k'artiny mira* [Language - the key to understanding the medieval picture of the world]. *Byzantino-Slavica*. LVI.
- vachnadze, n., tch'eishvili, g. (2008). *krist'ianoba da enobrivi p'olit'ik'a* [Christianity and language policy]. *Analebi*. Tbilisi: Scientific Centre for studies and propaganda of History, Ethnology and Religion.
- tchkoidze e. Chkoidze (2012). *The Idea of Georgians' Choseness: Origin and Historical Context, Political Theology Before Modernity and After Modernity*. Tbilisi, Ilia State University.
- Thomson, R. W. (1996). *Rewriting Caucasian History. The Medieval Armenian Adaptation of the Georgian Chronicles. The Original Georgian Texts and the Arenian Adaptation*. Translated with Introduction and Commentary by R. W. Thomson,. Oxford: Clarendon press.